

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2023.23.2.45-59>

E-learning as Communication Situation with Potentiality and Limits: Opinions and Experiences of University Students

E-learning ako komunikačná situácia s potenciálom a limitmi: názory a skúsenosti vysokoškolákov

Pavol Rankov

Abstract

Student discourse on e-learning was investigated in six separate research studies from autumn 2020 to summer 2022. Udes qualitative methods were autobiographical retrospective essay, structured interview and questionnaire with open questions. The respondents were Slovak and Czech university students. The corpus of text data was evaluated by discourse analysis. Most students find e-learning more demanding than face-to-face education in terms of concentration and fatigue. The home environment gives students distraction and the computer is a multitasking medium. E-learning does not sufficiently support interactive communication with feedback between teachers and students, but it is also not a sufficient platform for effective communication between students. Direct interpersonal communication is important for building informal student relationships that support a creative atmosphere in the student group. Most respondents prefer face-to-face education, but with the advantages of online technologies, e.g. in case of illness or for dissemination of study materials.

Keywords: E-learning. Student discourse. Interpersonal communication. Qualitative research. University students.

Úvod

Nástup pandémie covid-19 koncom zimy 2020 priniesol núdzový prechod na e-learning na všetkých stupňoch slovenských škôl. Táto disruptívna zmena sa nepochybne dostala aj do epicentra rozhovorov a debát vysokoškolákov (vrátane ich online komunikácie). Nová realita viedla k zmenám študentského diskurzu. Od jesene 2020 do leta 2022 sme tento diskurz postupne skúmali sériou 6 štetení. Komplexne sme sledovali informačné správanie študentov počas pandémie; v tomto príspevku sa zameriavame iba na zistenia, ktoré sa týkajú e-learningu.

1 Pojmy e-learning a on-line vzdelávanie

V príspevku sa prikláňame k udomácnenenému, široko používanému a všeobecne zrozumiteľnému pojmu e-learning. Kapitola venovaná základným pojmom v učebnici o IKT vo vzdelávaní (Mišút, 2013) uvádza jeho 5 rovnocenných definícií, pre tento príspevok relevantná je: „e-learning je výučba alebo vzdelávanie poskytované s využitím elektronických prostriedkov. Základom pre rozvoj eL je dištančné vzdelávanie“ (Mišút, 2013). Na menšej ploche autor definuje aj pojmy on-line vzdelávanie, internetové vzdelávanie, Web vzdelávanie a dištančné vzdelávanie, ale nerieši ich vzťahy (napr. nadradenosť či synonymitu).

Vyhovujú nám aj definície z terminologického výkladového slovníka, podľa ktorých e-learning je „nástroj využívajúci sieťové technológie na vytváranie, distribúciu, administráciu a neustálu aktualizáciu vzdelávacích materiálov“, resp. je to „elektronické vzdelávanie, ktoré využíva počítačovú sieť na realizáciu, interakciu a podporu výučby (Kučírková, 2013, s. 100). Tento slovník pojmy dištančné a online vzdelávanie neuvádza.

Prijímame aj definíciu z výkladového slovníka: „Elektronické vzdelávanie (e-learning) je forma výučby, ktorá nevyžaduje fyzickú prítomnosť študenta a učiteľa na rovnakom mieste, využívajúca najnovšie technológie a vyžadujúca interakciu študenta aj učiteľa s virtuálnym prostredím“ (Hrdinákova, 2020, s. 83). Autorka uvádza, že „e-learning zahŕňa celú škálu aplikácií a procesov“, kam radí aj online vzdelávanie či dištančné vzdelávanie, tie však nemajú v tomto slovníku samostatné heslá.

V príspevku citujeme mnoho výrokov respondentov, v ktorých je najfrekvencovanejší pojem online vzdelávanie. Študenti ho chápu v totožnom význame ako e-learning vo vyššie uvedených definíciách.

2 Metodológia výskumu

2.1 Ciele výskumu

Komplexným cieľom nášho výskumu bolo sledovať študentský diskurz o zmenách v informačnom správaní v kontexte pandemickej situácie (využívanie informačných technológií, médií a sociálnych sietí, získavanie aktuálnych informácií, vzťah k dezinformáciám). Súčasťou zmien bol aj masívny nástup e-learningu, ktorému sa venujeme v tejto štúdii. Naším zámerom je analyzovať, ktoré kontexty e-learningu do študentského diskurzu vstúpili a aké sú názory vysokoškolákov na e-learning z hľadiska jeho výhod a obmedzení.

2.2 Zber dát

V septembri až októbri 2020 sme realizovali šetrenie kvalitatívnu metódou autobiograficko-reflexívnej retrospektívnej eseje. Respondenti odpovedali na otázku *Ako sa zmenila úloha sociálnych sietí a všeobecne internetu v mojom živote počas prvej vlny pandémie na jar 2020 (obdobie prísnej karantény)*. Pri písaní sa mohli oprieť o pomocné okruhy (*škola, práca, záujmy, vzťahy*). Skúmaný súbor tvorilo 55 bakalárskych študentov z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (19 – 26 r., 36 žien a 19 mužov).

V apríli až máji 2021 sme realizovali šetrenie metódou štruktúrovaného online rozhovoru. Otázky zisťovali názory na e-learning, využívanie informačných technológií, získavanie aktuálnych informácií, vzťah k dezinformáciám v pandemickom období. Respondentmi bolo 8 študentov (zámerne) mimo Filozofickej fakulty UK, z toho 4 magisterského stupňa, 3 inžinierskeho a 1 bakalárskeho vo 4. ročníku, z odborov architektúra, manažment, manažérska matematika, počítačová podpora výroby, biotechnológie, ochrana prírody, kartografia, učiteľstvo (22 – 27 r., 4 ženy a 4 muži). Výsledky oboch výskumov sú publikované (Rankov, 2021).

S cieľom komparovať predchádzajúce zistenia sme v juni až júli 2021 v spolupráci s Filozoficko-prírodovedeckou fakultou Slezskej univerzity v Opave realizovali dotazníkové šetrenie s tamojšími študentmi. Dotazník pozostával z otvorených otázok formulovaných ako tematické okruhy opakujúce zameranie „slovenských“ výskumov. Získali sme rozsiahle sebareflexívne vyjadrenia na báze voľného toku názorov (napr. jedna z otázok znela: *Jak jste se vy osobně vyrovnal/a s distančním studiem? Jak se s ním vyrovnali vaši spolužáci a vaši pedagogové? Je nějaký rozdíl mezi distančním studiem během první vlny pandemie a současností? Jaké studium vám více vyhovuje – prezenční nebo online?*). Z respondentov 21 bolo na bakalárskom stupni a 5 na magisterskom (22 žien a 4 muži). Výsledky výskumu sú publikované (Dombrovská – Rankov, 2021).

V októbri 2021 sme znovu realizovali šetrenie metódou písomnej eseje. Respondenti odpovedali na sumarizujúcu otázku *Ako sa postupne menila úloha sociálnych sietí, internetu a všeobecne informačných technológií v mojom živote v dôsledku pandémie a lockdownov*. Boli usmernení pomocnými okruhmi (*škola, práca, záujmy, priatelia, rodina atď.*) a požiadavkou porovnať vývoj od obdobia pred pandemiou až po jeseň 2021. Skúmaný súbor pozostával z 32 študentov bakalárskeho stupňa na Filozofickej fakulte UK (19 – 24 r., 21 žien a 11 mužov).

V apríli 2022 sme zopakovali výskum metódou štruktúrovaného online rozhovoru. Otázky bilancovali informačné správanie počas pandémie. Respondentmi bolo 20 študentov (22 – 25 r., 10 mužov a 10 žien). Ich zloženie z hľadiska odborov a stupňa štúdia bolo opäť zamerané na „nefilozofické“ magisterské a inžinierske odbory, napr. tvorba a konštrukcia nábytku,

automobily a mobilné pracovné stroje, manažérska matematika, právo, učiteľstvo matematiky a chémie.

Napokon sme v júni až júli 2022 s opavskou Filozoficko-prírodovedeckou fakultou realizovali šetrenie metódou štruktúrovaného online rozhovoru so 6 tamojšími študentmi (5 žien a 1 muž). Tematicky opäť išlo o bilancovanie informačného správania vysokoškolákov počas pandémie. Pri „českých“ výskumoch sme vek respondentov nezisťovali.

Metodológia zberu dát bola triangulačná z hľadiska metód (štruktúrovaný rozhovor, autobiografická esej, dotazník s otvorenými otázkami), času realizácie (jeseň 2020; jar, leto a jeseň 2021; jar a leto 2022) aj demografie respondentov (poslucháči bakalárskeho a magisterského štúdia z 19 slovenských a 1 českej fakulty). Získali sme korpus 147 rozsiahlych textových vyjadrení. Neobjavili sa žiadne zásadné rozdiely vo vyjadreniach žien a mužov, bakalárskych a magisterských poslucháčov, ani slovenských a českých študentov.

2.3 Spracovanie dát

Diskurz je sieť výrokov o výseku reality, ale aj mentálna reprezentácia tejto reality v prostredí komunikujúcej sociálnej skupiny. Výroky vytvárajú „relatívne súdržný systém“ (Bočák, 2009, s. 123), no diskurz môže byť „nelineárny, multipolárny a nie nevyhnutne konzistentný“ (Hilhorst, 1997, s. 129). Obsahuje teda výroky a postoje jednotlivcov, ktoré si môžu odporovať. Takáto multidimenzionalita charakterizuje aj študentský diskurz o e-learningu.

Prostredníctvom textovej a diskurznej analýzy sme vyhodnocovali korpus textov obsahujúci semiotické dáta z písomných a verbálnych (dodatočne prepísaných) vyjadrení respondentov. Výpovede jednotlivcov sme sledovali v kontexte ostatných (všetkých) výpovedí. Náš induktívny postup vychádza z metodiky otvoreného kódovania (porovnaj Elo, Kyngäs, 2008). Najprv sme významy výpovedí interpretovali pomocou poznámok. Obsahovo príbuzné poznámky a neskôr aj príbuzné dáta (slovné spojenia, vety, zoskupenia viet) sme združovali do skupín. Následne sme tieto skupiny grupovali do konzistentných kategórií, prípadne podkategórií s priradenými kódmi.

Pri interpretácii využívame naratívny respondentov. Citujeme ich s prípadnými chybami v gramatike a štylistike. Ak je to nutné, v hranatých zátvorkách objasňujeme kontext. Vyjadrenia sú identifikované pohlavím a vekom respondenta, použitou metódou a obdobím vzniku výpovede. Citácie spravidla reprezentujú skupinu podobných výrokov, osobitne upozorňujeme, ak citácia zachytáva výnimočný názor.

3 Výsledky

3.1 E-learning ako komunikačná situácia

Vzdelávanie sa uskutočňuje v špecifických komunikačných situáciách, ktoré účastníkom poskytujú rozdielne možnosti zapojenia. Vo vzdelávaní však participácia študentov má zásadný vplyv na efektívnosť celého procesu. Každý študent má inú schopnosť sústrediť sa na jednotlivé typy vzdelávacích aktivít (prednášku, diskusiu, laboratórne cvičenie, samoštúdium a pod.). Navyše, pri koncentrácii na činnosti vykonávané prostredníctvom online médiá sa prelínajú vnútorné psychické danosti s vonkajšími podmienkami prostredia (počas pandémie to pre študenta bola spravidla rodinná domácnosť). Pri bilancovaní prvej vlny pandémie mnoho respondentov konštatovalo, že koncentrovať sa na e-learning doma je problém.

Nebolo jednoduché si v prostredí domova zabezpečiť vhodné podmienky pre online prednášky, či testovanie. (žena 22, esej, jeseň 2020)

Je ťažké sústrediť sa na prednášku v domácom prostredí. (žena 22, esej, jeseň 2020)

Online prednášky jednoducho nie sú to, čo mi vyhovuje. Je pre mňa ťažké sústrediť sa na niečo v pohodlí domova. (žena 22, esej, jeseň 2020)

Táto forma vyučovania mne osobne nevyhovuje... mám problém s koncentráciou a udržiavaním pozornosti. (žena 22, esej, jeseň 2020)

... vyučovanie cez internet nie je veľmi efektívne, nie je ani praktické a ťažko sa naň sústrediť. (žena 21, esej, jeseň 2020)

Takéto problémy s koncentráciou v domácnosti sa však objavovali v priebehu celej pandémie.

Nie som taký skoncentrovaný na tom, čo hovorí učiteľ, ako keby som bol prezenčne. (muž 22, rozhovor, jar 2022)

Postupně jsem si začala uvědomovat, že je studium takto [online] těžší, je těžší se soustředit ... Mí spolužáci to myslím měli podobně. (žena, dotazník, jar 2021)

...od kamarádů vím, že se při distanční výuce nedokáží soustředit. (žena, dotazník, jar 2021)

...jsem se neuměla až tak soustředit na tu online výuku, jak bych se na ni soustředila, kdybych byla ve škole. Jako s tímhle jsem bojovala asi nejvíc, že jsem se na to neuměla soustředit... (žena, rozhovor leto 2022)

E-learning sa realizuje prostredníctvom počítača, no ten ako médium je nástrojom multitaskingu. Multitasking chápeme ako participáciu na dvoch či viacerých činnostiach naraz (porovnaj Wang, Tchernev, 2012, s. 493). Viacerí respondenti upozornili, že potenciál počítača ich viedol k mediálnemu multitaskingu pri e-learningu.

Popri tom, ako som sledoval školskú prednášku online som na vedľajšom monitore pracoval na pracovnom zadaní. Z čoho následne vyšlo to, že som ani v jednej veci nebol poriadne. (muž 26, esej, jeseň 2020)

Počas online prednášok som bola neraz vyrušovaná upozoreniami zo sociálnych sietí... nutkanie venovať sa na internete, alebo celkovo počítači niečomu inému. (žena 22, esej, jeseň 2020)

Mě občas dělá problém se soustředit ve třídě, ale u toho počítače to je ještě horší. Protože tam... mi jako nedělalo problém si prostě třeba překliknout někam jinam – na Facebook, nebo kamkoli jinam. Vím, že někteří spolužáci se třeba u toho dívali i na televizi, na seriál, nebo prostě hráli u toho. (žena, rozhovor, leto 2022)

Keď sme mali cviko alebo prednášku, tak... buď sa váľalo na posteli alebo na gauči, alebo sa proste robilo za stolom popri tom nejaké cvičenie. (muž 25, rozhovor, jar 2022)

...za počítačom človek sa nevie dlho sústrediť na jednu vec. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Aj samotné domáce prostredie ponúka študentom rozptýlenie odvádzajúce od vzdelávacích aktivít.

Doma je veľa rozptylov... doma ma to netiahne sa ísť učiť... Radšej by som robil niečo iné, ako sa dokopal k učeniu. (muž 22, rozhovor, leto 2021)

Nie si reálne na tej hodine. Teda ten človek môže robiť čokoľvek iné. Ak vyučujúci nevidí, že študent má zapnutú kameru a mikrofón, tak reálne ty môžeš spať, cvičiť a nemusíš tam reálne ani byť, ak má niekto od teba prihlasovacie údaje. (muž 22, rozhovor, leto 2021)

I na ty [online] hodiny se mi občas špatně soustředilo... jsem se hodně třeba odnaučila učit se v takové míře jako předtím... Radši dám přednost nějakému rozptýlení, než tomu učení. (žena, rozhovor, leto 2022)

Mně nevyhovuje to, že... jak jsem doma ve svém prostředí, tak se na to mnohem hůře soustředím a udělám toho mnohem méně, než toho udělám normálně ve škole... Když jsem doma, tak vidím ještě spoustu jiných věcí, které by se daly dělat. (žena, rozhovor, leto 2022)

Predsa len dá sa to aj v robote počúvať, netreba tam byť prítomný, nemusí si človek rozhrabať celý deň. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Posledný výrok sa netýka domácnosti, ale zamestnania, no dôsledky rozptýlenej pozornosti sú rovnaké.

3.2 Psychická a fyzická únava pri e-learningu

Bezprostrednou príčinou zníženej koncentrácie študenta býva aj psychická či fyzická únava. Elektronický spôsob výučby respondenti často považovali za vyčerpávajúcejší.

...tej únavy určité áno, pretože naše prednášky trvajú aj 6 hodín, po troch hodinách sme už boli mimo... Nevedeli sme sa sústrediť na to. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

...keď sme mali dlhšie vyučovanie či úlohy, ktoré som si musela splniť, mala som pocit, že zo mňa notebook vysáva energiu. (žena, 22, esej, jeseň 2020)

...sa cítim veľmi unavený a po každej prednáške alebo prípadne nejakej výučbe, dávam prednosť aspoň prechádzke okolo domu... sa potrebujem trochu vyvetrať. (muž, 27, rozhovor, leto 2021)

Viem o veľa ľuďoch, čo mali problém psychickej únavy. (muž 23, rozhovor, jar 2022)

...fyzickú únavu som necítil, ale psychickú určite áno. (muž 24, rozhovor, jar 2022)

Objavili sa aj respondentky, u ktorých sa prejavila fyzická únava a problémy.

Čo sa týka psychiky, tak práveže táto online výučba bola pre mňa lepšia. No ale, samozrejme, vznikli fyzické problémy, čo sa týka dlhej koncentrácie a pozerania do monitoru. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Aj veľa času som trávila pred počítačom a bolo to také ťažké obdobie, či už pre chrbticu alebo pre psychiku. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

[O vyčerpaní pri online štúdiu] ...psychicky určite, ale i fyzicky, pretože mňa častejšie bolela hlava... (žena, rozhovor, leto 2022)

Hoci vo všeobecnosti študenti hodnotia e-learning ako namáhavejší v porovnaní s prezenčným vzdelávaním z hľadiska udržania pozornosti či únavy. Toto konštatovanie doplníme o detailnejší pohľad, ktorý rozkrýva názory na limity a potenciál elektronickej (resp. prezenčnej) výučby.

3.3 Limity e-learningu

Vysokoškolská výučba sa uskutočňuje prostredníctvom rôznorodých metód, foriem a nástrojov. V tom sa odlišujú nielen jednotlivé odbory, ale aj predmety v rámci toho istého odboru. Aj respondenti poukazovali, že nemá význam plošne uvažovať o výhodách a nevýhodách e-learningu, určitý typ vzdelávacieho obsahu pri určitom spôsobe jeho prezentácie (napr. prednáška, laboratorné cvičenia, prax, projektová výučba) je výhodnejšie vyučovať absenčne, resp. prezenčne.

Dajú sa robiť laboratorné práce a dištančná výučba toto všetko ťažko pokryje. (žena 22, rozhovor, jar 2022)

Keď my budeme mať webinár, tak je to úplne niečo iné, ako keď to vidíme pri praxi a priamo manipulujeme s tým... (muž 27, rozhovor, leto 2021)

Bolo to [online štúdium] náročné kvôli tomu, že máme veľa praxe. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Rôzne tvorivé predmety nie sú úplne ono online. (muž 23, rozhovor, leto 2021)

...když si to člověk osahá na místě a hned se zeptá když něčemu nerozumí, tím nemyslím, že přes email by to nešlo, ale „naživo“ to je jedno-dušší a přímější. (žena, dotazník, jar 2021)

Íní študenti vidia potenciál elektronickej či prezenčnej výučby v zjednodušujúcom delení na prednášky a cvičenia, čo je de facto dichotómia z hľadiska možností dialogickej komunikácie.

...pretože keď príde a pozrie sa počas [prezenčnej] hodiny, tak hned' odhalí, čo mám zle. Ale teraz [pri online výučbe] nakoniec aj tak mu musím poslať celý svoj súbor. (žena 22, rozhovor, leto 2021)

...cvičenia a semináre asi lepšie osobne a prednášky kľudne môžu byť online. (muž 23, rozhovor, leto 2021)

Niektorá prednáška je úplne zbytočné, aby sme tam boli prezenčné... Cvičenia a semináre sú fajn prezenčne. (žena 22, rozhovor, jar 2022)

Online výučba je super, ale môže sa využívať iba na tie veľké prednášky, kde nie je až tak potrebná komunikácia so študentmi... A tá v škole výučba je skôr pre cviká, semináre, kde sa ľudia členia do skupinky. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Zopár respondentov spomenulo kontrolu vedomostí ako špecifický problém e-learningu. Niektorí vyučujúci zrejme v obave z opisovania zvýšili záťaž a skrátili čas.

Skúšky online, ktoré boli omnoho mäťúcejšie a stresujúcejšie ako písomný test v priestoroch katedry... boli sme pod veľkým časovým tlakom a mnohým z nás sa ani testy nepodarilo odovzdať úplne vyplnené. (žena 21, esej, jeseň 2021).

Počas online výučby som zažíval najviac stres, keď išlo o skúšky... Snažili sa pedagógovia predísť odpisovaniu a podvádžaniu. Bolo náročné splniť ich požiadavky, bolo málo času na premýšľanie. (muž 20, rozhovor, jar 2022)

Pri dištančnej kontrole vedomostí stojí vyučujúci pred výzvou neponižovať študenta a nezosmiešňovať sa apriórnu nedôverou a prehnanou kontrolou, čo narúša aj medziľudské vzťahy.

3.4 Vzdelávanie ako interpersonálna interakcia

Spomínaná problematika medziľudských vzťahov a pedagogickej komunikácie so spätnou väzbou sa objavovala opakovane v rôznych súvislostiach. Celý diskurz e-learningu nedostatočne podporuje interaktívnu komunikáciu so spätnou väzbou. Prvým aspektom sú komunikačno-psychologické bariéry (jeden respondent vnímal problém aj na strane vyučujúcich).

Online studium bylo neosobní a informace zde podávány byly někdy až strojově podávány. (muž, dotazník, jar 2021)

...ľudia sa oveľa radšej zdvihnú ruku, ako sa prihlásia v Teamse. Tam si povedia, kašlem na to. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Jak by sme se normálne učitele na něco zeptali, něco co třeba nechápeme, tak jako kdyby během toho onlinu jsme to úplně vypustili... (žena, rozhovor, leto 2022)

Akonáhle je nás viacej na [online] hodine, tak tým pádom nemôžeme efektívne diskutovať a pýtať sa otázky. (muž 27, rozhovor, leto 2021)

[O online štúdiu] je to vlastně vzhledem k té odezvě takové, než se domluví, kdo chce mluvit a na co se chce vlastně zeptat. Nejde to úplně třeba ukázat, nejde prostě přesně rozvinout tu myšlenku kolikrát... věci, které bylo lepší prostě fyzicky vysvětlit, prostě rovnou se na to zeptat. (muž, rozhovor, leto 2022)

Súvisiace výroky poukazujú na obmedzený potenciál e-learningu z hľadiska motivácie študentov. Niektorí vysokoškóľáci potrebujú, aby ich vyučujúci „nútili“ do aktivity, a to prebieha prirodzenejšie pri prezenčnej výučbe.

Na online to bola iba forma prednášky, málo učiteľov nás donútilo interagovať... Výhoda prezenčnej výučby je rozhodne v tom, že viacej interagujeme na hodinách. (žena 24, rozhovor, jar 2022)

Určite to ty studenty v těch fyzických hodinách... donutí více dávat pozor, více se soustředit na to než v onlinu... protože je tam možnost více interagovat mezi pedagogem a studentem. (žena, rozhovor, leto 2022)

Výhodou prezenčného vyučovania je verbálna a neverbálna komunikácia s vyučujúcim, kedy pedagóg vidí, či nás tá hodina zaujíma, alebo máme záujem zostať po prednáške a diskutovať na dané témy. (muž 20, rozhovor, jar 2022)

...pro mě je to důležitější, takový ten přímý kontakt, že se můžu líp doptávat, když něco nevím a zjistila jsem, že mě to i mnohem více baví, dávám víc pozor. (žena, rozhovor, leto 2022)

3.5 Význam komunikácie medzi študentmi navzájom

Vysokoškóľáci nepristupujú k vzdelávacím aktivitám iba ako jednotlivci, ale často chcú a musia spolupracovať. Pre vzájomnú interakciu v laboratóriu, pri príprave referátu či projektu je dôležité, aby medziľudské vzťahy v študentskom kolektíve boli čo najlepšie. Čím prirodzenejšia je komunikácia, tým kvalitnejší je produkt spolupráce. Respondenti však pociťovali, že e-learning nie je dostatočnou platformou pre efektívnu vzájomnú komunikáciu.

Nakoľko sa momentálne nemôžeme stretávať a vo veľa prípadoch si nevieme veci priamo rozdiskutovať, či poprípade spolupracovať efektívnejšie na niektorých projektoch alebo prácach, tak veľakrát sa nám stáva, že na

výskumoch momentálne pracujeme dlhšie, než je obvyklé. (muž 27, rozhovor, leto 2021)

[Pri online štúdiu] zadania, kde sme mali pracovať v skupinách, predstavovali pre mňa ďaleko väčší stres ako tie, na ktoré sa vyžadovala samostatná práca... komunikácia s nimi bola často zdĺhavá. (žena 21, esej, jeseň 2020).

...chýbal nám kontakt so spolužiakmi pri vypracovávaní spoločných zadaní. (žena 21, esej, jeseň 2020)

... prezentovať pred niekým, koho človek vôbec nevidí a ani nevie, či ho počúva, alebo na tej druhej strane počítača možno ani nie je alebo spí, bolo divné. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Sice jsme museli mít zapnuté kamery... Ale to není jenom o tom, že se vidíme [na obrazovce], ale že je tam toho mnohem více... V tom osobním, v tom fyzickém světě jde mnohem lépe poznat. (žena, rozhovor, leto 2022)

Bezprostredná komunikácia je nevyhnutná aj pre vznik študentských kamarátstiev, ktoré podporujú tvorivú atmosféru v krúžku či inom študentskom kolektíve.

[O online štúdiu] Zo začiatku sa to dalo... Ale koncom letného semestra [2021] už som cítil, že potrebujem poznať mojich spolužiakov, ktorých som poznal iba z kamier, keďže som študoval v prvom ročníku. (muž 20, rozhovor, jar 2022)

Na začiatku sme to všetci aj ja privítali... Po takom roku to ale začalo byť dosť otravné...berie nám to aj študentský život. (muž 23, rozhovor, jar 2022)

Myslel som si, že online vyučovanie bude dobré... ale po krátkom čase som názor zmenil. Osobný kontakt chýba... (muž, 22, rozhovor, leto 2021)

...chýbala tá interakcia s vyučujúcim a aj sociálny aspekt, čiže interakcia so spolužiakmi. (žena 22, rozhovor, jar 2022)

Prvé týždne pre mňa neboli vôbec ťažké, keďže som introvert a mám rada pohodlie domova. Ale po čase mi začal chýbať kontakt s ľuďmi...Neviem úplne dobre komunikovať [v škole po 2 rokoch online], keď sa mi aj niekto prihovori, tak som celá nesvoja. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Posledný výrok naznačuje, že jedným zo sekundárnych efektov prezenčnej výučby v akomkoľvek študijnom programe má byť aj tréning poslucháčov v medziľudskej komunikácii.

3.6 Výhody kombinovaného vzdelávania

Informačno-komunikačné technológie môžu mať vo vzdelávacom procese viacero funkcií – nástroj výučby, nástroj hodnotenia, prostriedok získavania informácií a komunikačný kanál (Mišút, 2013). Po príchode pandémie na jar 2020 sa začali využívať vo všetkých týchto funkciách. Hoci väčšinou sa respondenti vyjadrili, že uprednostňujú prezenčné vzdelávanie

pred e-learningom, mnohí zároveň poukazyvali na výhody online technológií, čo by podľa nich malo vyústiť do hybridného (kombinovaného) vzdelávania. Najelementárnejšia situácia pre použitie vzdialeného pripojenia ako doplnku prezenčnej výučby vzniká, ak prítomnosť študenta či vyučujúceho objektívne nie je možná.

Ta online výuka není úplně ideální, ale když je to napůl, že člověk prostě v nějakém případě nouze... se to dá prostě takhle využívat. (muž, rozhovor, leto 2022)

A ešte mať možnosť pripojenia pre ľudí, čo sú chorí a nemôžu ísť do školy. (muž 23, rozhovor, jar 2022)

Výhoda je právě to, že keď nemôžem chodiť a nechcem si brať absenciu a chcem byť na tej hodine, tak keď nám učitelia to umožnia, tak sa môžeme pripojiť online. (muž 24, rozhovor, jar 2022)

Mě osobně to vyhovuje tak půl na půl. A s tím, že třeba potřebuju nutně zůstat doma, nebo právě jsem nemocná, nebo prostě ten učitel to potřebuje. (žena, rozhovor, leto 2022)

Určitě je to fajn jako doplněk, když třeba ten vyučující onemocní. (žena, rozhovor, leto 2022)

Dve respondentky v tomto kontexte upozornili na online pripojenie ako možnosť skvalitniť štúdium.

Som sa mohla prihlásiť na jeden predmet z Ekonomickej fakulty, pretože prebieha online a nie je obmedzené, koľko študentov sa zmestí do jednej posluchárne. (žena 22, rozhovor, leto 2021)

[Online predmet] ...keď napríklad by chceli zamestnať niekoho, kto by nemal čas dochádzať do Trnavy. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Počas pandémie prešli vysoké školy na online výučbu prostredníctvom špecifických softvérových riešení (napr. MS Teams), ktoré umožňujú nahrávanie hodín. Študenti si ich mohli pozrieť aj v prípade neprítomnosti na hodine alebo sa k nim vedeli opätovne vrátiť. Veľká väčšina respondentov oceňuje, že je k dispozícii databáza prednášok a ďalších materiálov priamo od pedagóga.

Rozhodne oceňujem, že sme mali v niektorých predmetoch možnosť videí, čiže, tie prednášky boli nahrávané a keď som niečo nezachytila, mohla som sa k tomu vrátiť... aj prezentácie, že sú k dispozícii. (žena 24, rozhovor, jar 2022)

Velmi nám pomáha, že nám natáčajú prednášky do Teamsu, z toho sa ľahšie učí na skúšky... sme mali materiál rovno pod rukou. (žena 23, rozhovor, jar 2022)

Tady vím, že když náhodou mi něco unikne, tak si to prostě znovu potom přehraju a mám tu jistotu, že prostě budu mít ty materiály... Může se na to podívat zpětně. (muž, rozhovor, leto 2022)

Tato forma distančního studia mi vyhovovala, přednášky jsme si mohli nahrávat, takže jsem se k nim mohl kdykoliv vrátit. (muž, dotazník, jar 2021)

Výhody boli, že prednášky sa dali nahrat' a pretočiť späť... sprístupnenie nahrávok aj širokej verejnosti kvôli propagácii školy. (muž 23, rozhovor, jar 2022).

4 Diskusia

Od jesene 2020 do leta 2022 sme v 6 kvalitatívnych výskumných šetreniach sledovali študentský diskurz, vrátane názorov na e-learning.

Výroky respondentov ukazujú, že z ich strany jedným z problémov e-learningu je koncentrácia. Rozptyľujú jednak podnety k aktivitám v domácom prostredí, ale aj samotné médium počítača podnecuje multitasking. Výkon pri multitaskingu determinujú schopnosti ľudskej mysle, tá nie je schopná paralelne prijímať viacero podnetov na vstupoch, ani simultánne vykonávať viacero úloh (Ophir – Nass – Wagner, 2009). Mozog iba prepína medzi úlohami, čo vyžaduje určitú kapacitu a čas (Škoda – Dulík, 2011, s. 175-176). Výkon študenta pri multitaskingu je neefektívny minimálne z hľadiska času, ale dôsledky sú spravidla horšie, napr. kognitívny stres a únava (Wallis, 2010, s. 7). To si uvedomili aj respondenti. Aj psychická (a fyzická) únavu pociťujú študenti pri e-learningu viac a skôr než pri prezenčnom štúdiu, preto online prednáška má obsahovať viac prestávok.

Na príklade e-learningu študenti ako digitálni domorodci pochopili technologické limity online komunikácie. Hoci respondenti zdanlivo zjednodušene rozdeľujú predmety na teoretické, ktoré sú vhodné pre e-learning, a praktické, kde je lepšia prezenčná výučba, je zrejmé, že v skutočnosti pochopili, ako je bezprostredná prítomnosť na výučbe vhodnejšia pre rôzne vzdelávacie aktivity (laboratórne cvičenia, prax, seminárne diskusie a pod.). Prezenčná výučba je pre študentov motivujúcejšia a sú pri nej aktívnejší.

Študenti zažili psycho-sociálnu potrebu komunikácie tvárou v tvár pre formovanie pozitívnej atmosféry v študentskom kolektíve. Uvedomili si, že neformálne priateľské vzťahy zefektívňujú spoluprácu na spoločných úlohách. V súčasnej znalostnej ekonomike založenej na personalizovaných výrobkoch a službách, ktoré sa rodia v interakcii zákazníka s dodávateľom, sú výhodou absolventa na trhu práce aj mäkké zručnosti v interpersonálnej komunikácii (Rankov, 2014, s. 115-119). Viaceré je možné rozvíjať iba pri prezenčnej forme výučby, hoci niektoré aj pri e-learningu.

Podstatné je zistenie, že študenti na základe relatívne dlhodobej skúsenosti preferujú prezenčnú výučbu a e-learning považujú za jej doplnok. Pritom ale očakávajú, že vyučujúci budú efektívne využívať technológie, najmä ako dostupnú databázu študijných materiálov. Nahrávky e-learningových hodín (prednášok, seminárov) môžu univerzity využiť aj ako propagačné materiály pre uchádzačov o štúdium, širokú verejnosť či spolupracujúce inštitúcie.

Užitočné by bolo „osvetliť“ skúmanú problematiku aj z opačnej strany a konfrontovať diskurzy študentov a vysokoškolských pedagógov, tí by vedeli zhodnotiť kvalitu vedomosti, ktoré si „kovidové“ ročníky osvojili. Predovšetkým by sa vyjadrili k svojim vlastným reakciám a didaktickým riešeniam počas núdzového e-learningu (pojem porovnaj Sumardi – Nugrahani, 2021). Aj zdanlivo absurdné zistenie, že niektorí vysokoškoláci vyžadujú, aby ich učители „nútili“ do aktivity, by (hypoteticky) mohlo mať súvislosť s nevhodnými didaktickými postupmi a technikami. Každopádne, ak študenti cítia, že pri e-learningu sú menej aktívni, od pedagógov to vyžaduje aplikáciu vhodných metódik.

Záver

Analyzovaný diskurz je jednoznačne viazaný na konkrétnu skupinu mladých ľudí. Predpokladáme, že výskum zachytil ich autobiografické reflexie, ktoré prejdú do „všeobecnejšieho, sociálne zdieľaného poznania, postojov a ideológií v sémantickej pamäti“ (van Dijk, 2010, s. 66). Viaceré skúsenosti, ktoré študenti nadobudli počas pandemického e-learningu, vstúpia do ich kolektívnej pamäti a budú mať vplyv na postoje v budúcnosti. Spoznanie limitov a potenciálu dištančného vzdelávania môže tejto generácii v budúcnosti pomôcť pri kritickom uvažovaní o teleworkingu a home office.

Tento príspevok sme písali v lete 2022, keď dramaticky rástli ceny energií, takže slovenské univerzity i celý rezort školstva zvažovali, či vo vykurovacom období nebude nutný opätovný prechod na e-learning. Jeho potenciál je obrovský a treba sa mu systematicky venovať nielen z hľadiska technológií, ale aj na úrovni vzdelávania študentov učiteľstva či doškolovania pedagógov.

Bibliografia

- BOČÁK, M.: Diskurz: neurčitá cesta kultúrnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In *Kultura – Média – Komunikace*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 117-146.
- van DIJK, T. A.: Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach. In Wodak, R., Meyer, M. (Eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Los Angeles: Sage, 2010, s. 62-85.
- DOMBROVSKÁ, M. – RANKOV, P.: Informační chování českých a slovenských studentů v období pandemie COVID-19. In *ITlib* [online], 2021, č. 3 – 4, s. 5-14. Dostupné na <https://doi.org/10.52036/1335793X.2021.3-4.7-14> (cit. 9.4.2022).
- ELO, S. – KYNGÄS, H.: The qualitative content analysis process. In *Journal of Advanced Nursing* [online], 2008, roč. 62, č. 1, s. 107-115. Dostupné na <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x> (cit. 12.1.2022).

- HILHORST, D.: Discourse Formation in Social Movements. Issues of Collective Action. In Haan, H., Long H. (Eds.), *Images and Realities of Rural Life*. Long Assen: Van Gorcum, 1997, s. 121-149.
- HRDINÁKOVÁ, L.: Elektronické vzdelávanie. In Steinerová, J., Ondrišová, M. (Eds.), *Informačná veda. Výkladový slovník*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2020, s. 83.
- KUČÍRKOVÁ, D.: E-learning. In Z. Bakošová (Ed.), *Terminologický výkladový slovník zo sociálnej pedagogik*. [online]. Trnava: Fakulta sociálnych vied UCM, 2013. Dostupné na https://encyklopediapoznania.sk/data/eknihy/pedagogika/socialno_pedagogicky_slovník.pdf (cit. 22.8.2022).
- MIŠÚT, M.: *IKT vo vzdelávaní* [online]. Trnava: Pedagogická fakulta TU, 2013. Dostupné na <https://pdf.truni.sk/e-ucebnice/iktv/data/43471269-59a3-4871-9c38-754957a4150b.html?ownapi=1> (cit. 9.8.2022).
- OPHIR, E. – NASS, C. – WAGNER, A. D.: Cognitive Control in Media Multitaskers. In *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* [online], 2009, roč. 106, č. 37, s. 15583-15587. Dostupné na <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2747164/> (cit. 18.4.2022).
<https://doi.org/10.1073/pnas.0903620106>
- RANKOV, P.: Výskum informačno-mediálneho správania vysokoškolákov počas pandémie a lockdownu. In A. Sámelová, M. Stanková, J. Hacek (Eds.) *FENOMÉN 2021: Pandémia covidu-19 a médiá* [online]. Bratislava: Univerzita Komenského, 2021, s. 196-208. Dostupné na https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kzur/Publikacie_pdf/fenomen_2021.pdf (cit. 23.4.2022).
- RANKOV, P.: *Znalostní pracovník v informační společnosti*. Opava: Slezská univerzita, 2014. 152 s.
- SUMARDI, S. – NUGRAHANI, D.: Adaptation to Emergency Remote Teaching: Pedagogical Strategies for Pre-Service Language Teachers Amid COVID-19 Pandemic. In *Turkish Online Journal of Distance Education – TOJDE* [online], 2021, roč. 22, č. 2. Dostupné na <https://dergipark.org.tr/en/pub/tojde/issue/61115/906553> (cit. 12.9.2022).
- ŠKODA, J. – DOULÍK, P.: *Psychodidaktika*. Praha: Grada Publishing, 2011. 208 s.
- WALLIS, C.: *The impacts of media multitasking on children's learning and development: Report from a research seminar* [online]. New York: J. Ganz Cooney Center, 2010. Dostupné na http://multitasking.stanford.edu/MM_FinalReport_030510.pdf (cit. 22.4.2022).
- WANG, Z. – TCHERNEV, J. M.: The “Myth” of Media Multitasking: Reciprocal Dynamics of Media Multitasking, Personal Needs, and Gratifications. In *Journal of Communication* [online], 2012, roč. 62, č. 3, s. 493-513. Dostupné na <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2012.01641.x> (cit. 19.8.2022).

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-19-0074. Výskumné šetrenia na Filozoficko-prírodovedeckej fakulte Slezskej Univerzity v Opave boli dizajnované spolu s Mgr. Michaelou Dombrovskou, Ph.D, ktorá ich viedla v rámci grantov SGS/2/2021 a SGS/2/2022.

Doc. PhDr. Pavol Rankov, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava 1

pavel.rankov@uniba.sk